

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АВТОНОМІЯ: ПРАВОВИЙ ШЛЯХ ВИРІШЕННЯ РУСИНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

Кресіна Ірина Олексіївна,
доктор політичних наук, професор

Досліджуються статус русинського етносу в сучасній Україні, основні етнополітичні вимоги його представників. Розкривається проблема самоідентифікації та самовизначення русинів, яку рекомендується перевести з національно-територіальної площини у національно-культурну. Показано, що саме інститут національно-культурної автономії найкраще сприяє задоволенню мовно-культурних прав русинів, зняттю етнічного напруження і деполітизації їх вимог. Доведено, що для реалізації права на збереження та розвиток самобутності етносуб'єктів в українському законодавстві необхідно виписати механізм здобуття та реалізації інституту національно-культурної автономії.

Ключові слова: національно-культурна автономія, русини.

Kresina Iryna

NATIONAL AND CULTURAL AUTONOMY: LEGAL WAY OF SOLVING OF RUTHENIAN' PROBLEM

The status of the Ruthenian ethnic group in modern Ukraine, the main ethno-political demands of its representatives, the problem of self-identification and self-determination of Ruthenians, which is recommended to transfer from national-territorial sphere into national-cultural are studied. This institute of national-cultural autonomy is determined to be the best way to meet the linguistic and cultural rights of Ruthenians, to neutralize ethnic tensions and help to depoliticize their requirements. However to guarantee the right to preserve and develop the identity of ethnic groups it is necessary to prescribe the mechanism of obtaining and implementing the institute of national-cultural autonomy in Ukrainian law.

Keywords: national-cultural autonomy, Ruthenians.

Русинський етнос, локалізований у Закарпатській області, вже багато років претендує на статус територіальної автономії. Тому давно назріла потреба в дослідженні статусу русинського етносу в сучасній Україні, основних етнополітичних вимог його представників.

У статті буде здійснений аналіз потенційних можливостей переведення проблеми самоідентифікації та самовизначення русинів з національно-територіальної площини у площину національно-культурну.

Питання статусу територіальної автономії.

Так, 2008 року в м. Мукачево відбувся Другий конгрес підкарпатських русинів, на якому було прийнято «Акт проголошення відтворення русинської державності», проголошено створення автономної республіки під назвою «Підкарпатська Русь», що було розцінено як прояв сепаратизму. Конгрес зажадав від влади оголошення території Закарпаття автономною республікою та перейменування її в «Підкарпатську Русь». Під час заходу лідери русинського руху стверджували, що Україна неправомочно на території Підкарпатської Русі утворила свою область

і придушує національну меншину, вважаючи її субетносом, похідним від української нації [1]. Ці дії були розцінені як прояв сепаратизму.

Русинська проблема полягає в тому, що, з одного боку, етнічна група начебто вмотивовано претендує на статус національної меншини України, а з іншого – називає себе русинською нацією, веде дискусії про національне самовизначення і вимагає від Києва надання їй територіальної автономії.

Русини посилаються на Конституцію України, в якій передбачено обов'язок держави сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст.11), та Закон України «Про національні меншини в Україні», в якому закріплено гарантії підтримки розвитку національної самосвідомості й самовиявлення громадян України на рівних підставах. (ст. 1. Підтримка, збереження та розвиток національної самобутності та самовиявлення означає, що держава не лише не чинить жодних перешкод для громадян будь-якої національності в питаннях національної самоідентифікації, збереження та розвитку етнокультурного середовища (вивчення та використання рідної мови, розвиток національних культурних традицій, сповідання релігії, створення національних культурних і навчальних закладів), а навпаки – підтримує етнічне, культурне різноманіття, сприяючи задоволенню національно-культурних потреб громадян.

Русини переконані у протилежному, вже багато років поспіль звинувачуючи Україну у дискримінації представників етнічної групи за національною ознакою. Однак головна причина поширення сепаратистських настроїв у середовищі окремих етноспільнот – це відсутність системної етнонаціональної політики в Україні, її оперативного реагування на виклики сфери етнонаціональних відносин, належного правового забезпечення, своєчасного задоволення прав та потреб етноспільнот, які формують поліетнічну українську націю. Політологи та етнографи, які займаються русинською проблемою неупереджено, мають власне бачення її витоків. Зокрема, відомий дослідник «русинської проблеми» О. Мишанич у багатьох своїх працях розкриває «антиукраїнську суть політичного русинства», спрямованого, на «відрив Закарпаття від України і штучне витворення із закарпатських українців нового народу» [2]. Не лише він бачить у актуалізації русинського питання втручання Росії

з метою продукування міжетнічних конфліктів в Україні у співпраці з тими політичними силами, які на місцях не сприйняли незалежної України й обстоюють на Закарпатті свої політичні та економічні інтереси. В результаті русинський етнос штучно, за допомогою спекуляцій було відокремлено та протиставлено українському етносу. Русини сприймаються дослідником виключно як етнографічна група, що має свої особливості.

Однак без об'єктивних передумов проблема самовизначення русинів та вимоги автономії не виникли б в такому вигляді, в якому вони існують зараз. Корені проблеми русинства значно глибші – в національній самосвідомості, ідентифікації себе з тим чи іншим етносом, в історичних витоках і культурних традиціях. Недалекоглядно заперечувати право частини громадян ідентифікувати себе з тією чи іншою етнічною спільнотою, тим більше, якщо територія її проживання межує з ЄС, де уважно ставляться до етнічних меншин та їх проблем. Адже право на національність зафіксовано у законодавстві України. Ст.11 Закону про національні меншини України стверджує, що громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність. Примушення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається. Лідери русинського руху переконані, що українська влада займається нічим іншим, як примушенням русинів, громадян України, відмовлятися від своєї національності. Вони називають дії влади з невизнання русинів дискримінацією за етнічною ознакою.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» справді забороняє рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження особи або групи осіб за ознакою етнічного походження, якщо такі обмеження унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина. Однак представники русинського руху шкодують про те, що антидискримінаційний закон і досі не працює на повну потужність у політичній площині і його норми не застосовуються для протидії дискримінації русинів. Тому лідери русинського руху називають Україну чи не єдиною державою, в якій вони зазнають дискримінації за етнічною ознакою.

Виникає питання, чому саме русини стали жертвою офіційної, як вони стверджують, дискримінації за етнічною ознакою? Адже інші етнічні

групи не вважають етнонаціональну політику України щодо них настільки дискримінаційною. Проблема полягає в тому, що активність русинів містить елементи національного самовизначення і це є головною причиною того, що визнання етнічної групи національною меншиною, не відбувається. Процес національного самовизначення здебільшого супроводжується вимогами перегляду кордонів держави, у межах якої сформувалася (опинилася) нація. І він завжди загрожує етнополітичною дезінтеграцією, якщо оформлена нація користується підтримкою сусідніх держав або міжнародної спільноти. Косово є яскравим підтвердженням еволюції автономії доки що невизнаної, але держави, яка утворилася внаслідок дезінтеграції Сербії. Тому українська влада свідомо гальмує процес визнання русинської етнічної групи національною меншиною, реально оцінюючи ризики для етнополітичної безпеки України. І на це є певні підстави.

Русини стверджують, що вони є нацією, посилаючись на Закон Угорщини від 1918 року «Про автономію русинської (рутенської) нації, що проживає на території Угорщини». На підставі цього документа було створено русинську автономну республіку під назвою «Русинська Країна». Вона мала статус територіальної автономії у складі Угорщини, яка на той час вийшла зі складу Австро-Угорщини. Цим законом русинську націю було визнано політичною нацією, яка має право на самовизначення. А також встановлено, що розташовані на її території землі, ліси, надра, копальні і державні підприємства належать русинській нації в особі парламенту автономної Русинської Країни.

Дійсно, цей нормативно-правовий акт надав широку територіальну автономію русинам в місцях компактного проживання. Згідно з §1 закону, «русинська нація, що проживає на території Угорщини, має повне право на самовизначення в області управління своїх внутрішніх справ, юстиції, шкільних та освітніх справ, віросповідання як з точки зору законодавства, так і з точки зору правління» [3]. Відповідно до §3 документа, Русинська Країна вирішувала всі автономні справи через власні органи: законодавчим органом були Русинські національні збори, урядовими (виконавчими органами) — Русинсько-Країнське міністерство та Русинсько-Країнське губернаторство. Це свідчить про те, що Русинська Країна у складі Угорщини мала доволі високий ступінь автономії. За усіма ознаками її можна охарак-

теризувати як національно-територіальну автономію. Цей різновид територіальної автономії надається частині держави, населеної здебільшого представниками певної національної меншини, і означає широку самостійність у вирішенні питань внутрішнього життя — не лише адміністративної, а й культурно-мовної сфери. На території національно-територіальної автономії, поряд із загальнодержавною, завжди офіційно використовується мова національної меншини.

Русинська етнічна група ніколи не приховувала того, що головним завданням її руху є не стільки визнання національною меншиною, скільки здобуття територіальної автономії у складі України, а отже, і можливості вирішувати всі свої адміністративні та національно-культурні питання самостійно. Однак, цю етнополітичну проблему необхідно перевести в інше русло — національно-культурної автономії.

Русини проживають не лише на території Закарпатської області України, а й східної Словаччини, Польщі, Угорщини, Чехії, Сербії. На відміну від України, русини в Словаччині, Польщі, Угорщині та Сербії офіційно визнані національною меншиною. У 2006 році Комітет з ліквідації расової дискримінації ООН рекомендував уряду України розглянути питання про визнання русинів як національної меншини, оскільки існують «істотні відмінності між русинами й українцями». Проте українська влада вважає «русинське питання» дуже складним і політизованим, небезпідставно побоюючись зростання сепаратистських настроїв. У 1992 і 2002 роках Закарпатська обласна рада зверталася до центральної влади України з проханням визнати русинів окремою національністю, але офіційної відповіді не отримала. Коли 7 березня 2007 року Закарпатська обласна рада прийняла рішення визнати русинів корінною національністю Закарпаття, українські націоналістичні організації правого політичного спектра ініціювали скасування цієї постанови як незаконної.

Тоді як, відповідно до ст.1 Закону України «Про національні меншини в Україні», держава підтримує розвиток етнічної і національної самосвідомості громадян. Незважаючи на те, що цей нормативно-правовий акт дає право громадянам «вільно обирати та відновлювати національність», процес національної самоідентифікації етнospільнот (національних меншин, етнічних груп) законодавством України не врегульовано. Кожній особі надано право на національну

самоідентифікацію, але механізм ідентифікації групи громадян України, які «виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою», відсутній. Немає й легітимізованого каналу, який має «пройти» етнос для того, щоб бути в кінцевому підсумку внесеним до переліку національних меншин.

Крім того, в Україні не існує органу державної влади, до повноважень якого належить офіційне визнання етноспільнот у будь-якому статусі. Законодавством України також не передбачено ведення реєстру меншин і немає жодного нормативно-правового акта, який містив би офіційний перелік визнаних в Україні етноспільнот. У першу чергу слід законодавчо врегулювати набуття етнічною спільнотою статусу національної меншини. Наразі в Україні етноспільнота не може набути статусу національної меншини, як і не може втратити його.

Русини пішли цілком логічним шляхом ідентифікації себе як національної меншини, попросивши включити їх до переліку національностей наступного перепису населення. Це дасть можливість з'ясувати кількість русинів, що проживають на території України. За останнім українським переписом 2001 р. у Закарпатській області було зареєстровано 10 069 русинів, що становить лише 0,8 % сукупного населення області. Представники русинського руху в Україні стверджують, що дані перепису 2001 року сфальсифіковані. За їх даними, русинів у Закарпатській області близько 800 тис. Перешкодою розвитку русинського етносу в Україні є навіть не дії української влади, а той факт, що русини, асимільовані перебуванням у складі спочатку радянської, а потім і незалежної України, переважно не усвідомлюють себе русинами. Тому активісти руху досить штучно зараховують до русинів тих, чиї предки народилися в Закарпатті. Також одним з головних критеріїв належності до русинського етносу називають русинську мову.

При цьому не враховується той факт, що область, автономії якої намагаються домогтися, русини населяють дисперсно, а не компактно. Тоді як компактність розселення є одним з головних критеріїв надання меншині територіальної автономії. І, що найголовніше, – русини не становлять більшості населення області. Згідно з переписом 2001 року, більшість населення області становлять українці – 80,5 %, найбільшою меншиною є угорці – 12,1 %, румуни – 2,6 %, росіяни – 2,5 %, цигани – 1,1 %, слова-

ки – 0,5 %, німці – 0,3 %. Загалом – понад 30 національностей. Надання якогось особливого статусу русинській меншині суперечитиме забезпеченню прав на такий же статус інших національних меншин.

З огляду на зазначені вище причини русини не можуть претендувати на територіальну автономію. В першу чергу тому, що становище русинів у регіоні, їх внесок в його соціально-економічний розвиток, тип розселення не відповідають територіальним претензіям цієї етної групи й ідуть урозріз із забезпеченням прав інших меншин, які перевищують русинів за кількістю, але є не такими політично активними.

Якщо звести вимоги підкарпатських русинів до єдиного знаменника, то виходить, що вони претендують саме на статус національно-територіальної автономії в її визнаному в світі розумінні. Однак такої автономії українське законодавство не передбачає. Як, зрештою, і набуття будь-якого різновиду автономії. Тож можна стверджувати, що у русин, згідно з чинним законодавством, немає жодних легальних способів здобуття автономії. Чинний закон «Про національні меншини в Україні» лише гарантує національним меншинам права на національно-культурну автономію, але не виписує порядок її набуття. Як і інших видів автономії.

Водночас ніхто не може заборонити представникам етносу ідентифікувати себе. З огляду на їх політичну, культурну, освітню активність русини мають право на визнання себе національною меншиною України і право на екстериторіальну автономію, закріплену українським законодавством. Саме національно-культурна автономія найкраще відповідатиме потребам цього етнічно високо свідомого та організованого етносу. Згідно з Законом України «Про національні меншини в Україні», держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству (ст. 6).

Однак в етнонаціональному законодавстві України чимало білих плям, тобто правових інститутів, які фігурують у основоположних законодавчих актах, але їх суть та алгоритм функціонування не вписані в інших нормативно-правових актах. Тому вони не працюють в етнополітичній системі України і здебільшого залишаються лише предметом політичних спекуляцій. До таких належить і інститут національно-культурної автономії. Формально він діє, оскільки фігурує в законі «Про національні меншини в Україні» від 1992 року. Однак більшість положень закону застаріла – законодавча база про національні меншини вже давно потребує модернізації. Це при тому, що деякі його положення ще й досі не застосовувалися, оскільки механізм їх використання у законодавстві не вписаний. Значною мірою це стосується й інституту національно-культурної автономії, який згадується лише у ст. 6 зазначеного вище закону. Цією статтею інститут національно-культурної автономії тлумачиться досить спрощено. Норми, що його стосуються, потребують уточнення в інших законодавчих актах. Адже з часів ухвалення закону про національні меншини законодавство у етнонаціональній сфері вдосконалювалося та розширювалося переважно за рахунок імплементації в нього міжнародних норм.

Відсутність правової бази функціонування інституту національно-культурної автономії є серйозною прогалиною в етнонаціональному законодавстві. В ньому конче необхідно зафіксувати принципи національно-культурної автономії національних меншин і регулювання відносин у галузі організації, діяльності, реорганізації та ліквідації національно-культурної автономії національних меншин з метою гарантування їм права на вільний розвиток та збереження самобутності. Право національних меншин на національно-культурну автономію, передбачене у ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні», неможливо реалізувати через відсутність законодавчої бази його реалізації. Тому законодавче формулювання права національних меншин на національно-культурну автономію

не відповідає сучасним зарубіжним моделям національно-культурної автономії, тому потребує якісного оновлення. Правові засади національно-культурних автономій у зарубіжних країнах, зазвичай, визначені у спеціальних законах.

Ситуація ускладнюється тим, що русини претендують не лише на автономію у культурно-мовній сфері, а й на статус національно-територіальної автономії. Якщо національно-культурна автономія може функціонувати екстериторіально і поширюватися на задоволення культурних, мовних потреб тієї чи іншої національної меншини, незалежно від конкретного регіону проживання, то національно-територіальна автономія передбачає поєднання етнічного та територіального факторів і майже завжди провокує посилення дезінтеграційних тенденцій. Тобто меншина на території свого компактного проживання отримує право на самостійне вирішення адміністративних та національно-мовних питань. Національно-територіальна автономія передбачає надання окремій частині унітарної держави, населеної переважно представниками певної етнічної меншини, самостійності у вирішенні питань внутрішнього врядування. Суб'єкти національно-територіальної автономії мають свою систему виконавчих та законодавчих органів, що діють під контролем центральних органів влади, можуть видавати свої законодавчі акти.

Однак відмовляти русинам у самовизначенні – означає загнати вглиб етнополітичну проблему, яка згодом обернеться справжніми сепаратистськими тенденціями, загрозливими для цілісності держави. Для реалізації права на самозбереження та розвиток самобутності етносуб'єктів необхідно вписати механізм здобуття та реалізації в Україні інституту національно-культурної автономії. Наразі в українському законодавстві не працює інститут національно-культурної автономії, покликаний задовольняти етнокультурні потреби етноспільнот. Національно-культурна автономія якнайкраще сприяла б задоволенню мовно-культурних прав русинів, зняла б етнічне напруження і сприяла б деполітизації їх вимог.

Список використаних джерел

1. *Акт* восстановления государственности Подкарпатской Руси [Електронний ресурс] // Livejournal. – Режим доступу : <http://getsko-p.livejournal.com/150387.html>.
2. *Мишанич О.* Політичне русинство і що за ним : наук.-публіцистичні праці. — Ужгород : Гражда, 1993. — С. 16–27.
3. *Закон* Угорщини № 10 від 21 грудня 1918 року «Про автономію русинської (рутенської) нації, що проживає на території Угорщини» // Нариси історії Закарпаття. — Т. 2. — Ужгород : «Закарпаття», 1995. — С. 55–56.

References

1. Akt vosstanovlieniia gosudarstvennosti Podkarpatskoi Rusi [The act of restoration of the statehood of Carpathian Ruthenia]. *Livejournal*. Retrieved from <http://getsko-p.livejournal.com/150387.html> [in Russian].
2. Myshanych, O. (1993). Politychne rusynstvo i shcho za nym: Naukovo-publitsystychni pratsi [Political ruthenienism and behind it]. Uzhhorod: Hrazhda [in Ukrainian].
3. Zakon Uhorshchyny № 10 vid 21 hrudnia 1918 roku «Pro avtonomiiu rusynskoi (rutenskoi) natsii, shcho prozhyvaie na terytorii Uhorshchyny» (1995) [Law of Hungary No.10 (1918). December, 21 «On autonomy Rusyn (Ruthenian) nation living in Hungary»]. In *Narysy istorii Zakarpattia – Essays on the history of Transcarpathia* (Vol.2, pp. 55-56). Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].